

Bogusława Dobek-Ostrowska

ORCID: 0000-0001-6642-0583

Uniwersytet Wrocławski

Polityka i media w krajach regionu bałkańskiego: dynamika zmian systemów medialnych

<https://doi.org/10.19195/1643-0328.33.14>

Słowa kluczowe: Bałkany, region bałkański, demokracja, demokratyzacja, autorytaryzm, semi-autorytaryzm, dyktatura, republika

Wprowadzenie: pojęcie „region bałkański”

Zacniemy od wyjaśnienia, gdzie leżą Bałkany — czy jest to Europa Wschodnia, Południowo-Wschodnia czy Środkowa? Czym cechują się poszczególne kraje tego regionu?

Geograficznie Półwysep Bałkański obejmuje wszystkie kraje i narody tam zamieszkujące. Do grupy tej należy zaliczyć Albanię, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię, Czarnogórę, Grecję, Kosowo, Macedonię Północną i Serbię. Chorwacja częściowo znajduje się na tym obszarze, a Rumunia i Słowenia wykraczają poza ten region geograficzny. Historycznie rzecz biorąc, Bałkany obejmują Albanię, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię, Chorwację, Grecję, Kosowo, Czarnogórę, Macedonię Północną, Rumunię, Serbię i Słowenię. Z tego powodu w badaniu uwzględniono także Rumunię i Słowenię. Grecja jest geograficznie częścią Bałkanów, ale do 1974 roku stanowiła autorytarną dyktaturę¹ i nigdy nie była powiązana z blokiem komunistycznym. Z tego powodu kraj ten został wykluczony z analizy skoncentrowanej na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej mającej za sobą doświadczenia systemu socjalistycznego. 10 wybranych krajów zajmuje powierzchnię 666 700 km² (6,9% terytorium Europy), a ich ludność kształtuje się na poziomie około 60 milionów (7,5% populacji Europy). Jest to stosunkowo mała część kontynentu zamieszkiwana przez niewielką liczbę obywateli, jednak bardzo zróżnicowana pod względem historycznym, religijnym, językowym, kulturowym i gospodarczym, gdzie

¹ F.S. Siebert, *The Authoritarian Theory*, [w:] F.S. Siebert, Th. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press*, Chicago 1956, s. 9–38.

ludność posługuje się aż dziewięcioma językami (albańskim, bośniackim, bułgarskim, chorwackim, macedońskim, czarnogórskim, rumuńskim, serbskim i słoweńskim), jak nigdzie indziej w Europie. Dla czterech z tych języków (bośniacki, chorwacki, czarnogórski i serbski) proponuje się nazwę „język wspólny”. Istnieją trzy główne religie — katolicka (Słowenia, Chorwacja, część Bośni i Hercegowiny, Serbia), prawosławna (Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Rumunia, Czarnogóra, Macedonia Północna i Serbia) oraz islam (Albania, Kosowo, Serbia, Bośnia i Hercegowina), co wywoływało w przeszłości, i nadal prowokuje, wiele konfliktów².

Bałkany są najbiedniejszą częścią Europy, ale w rozwoju ekonomicznym zauważalne są znaczne różnice³. Słowenia zajmuje 20 pozycję w europejskich rankingach dochodów (tylko nieco niższy dochód na mieszkańca niż Hiszpania) i jest najbogatszym krajem nie tylko na Bałkanach, ale wśród wszystkich krajów postkomunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Lepszą sytuację gospodarczą mają jedynie Chorwacja i Rumunia, ale pozostałe kraje są bardzo biedne — Kosowo, Albania, Macedonia Północna oraz Bośnia i Hercegowina. Cztery kraje — Bułgaria, Chorwacja, Rumunia i Słowenia — są członkami Unii Europejskiej, a sześć pozostałych znajduje się poza tą organizacją. Ma to olbrzymi wpływ dla ich demokratycznego rozwoju i zachodzących tam zmian.

Należy zatem zadać pytanie: w jakim miejscu znajdują się systemy medialne poszczególnych krajów regionu bałkańskiego? Jaki poziom procesu demokratyzacji systemu politycznego (polityka) i reformy mediów (media) osiągnęły 30 lat po upadku bloku wschodniego i rozpadzie Jugosławii?

Kontekst historyczny i polityczny zmian od lat dziewięćdziesiątych

Kontekst polityczny systemu medialnego odgrywa dominującą rolę we wszystkich państwach bałkańskich. Dla tej części Europy Środkowo-Wschodniej przełomowy był upadek niedemokratycznych systemów politycznych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Transformacja polityczna w stronę demokracji w Albanii i Bułgarii przebiegła stosunkowo spokojnie. Rumunia rozpoczęła ten proces po dramatycznej rewolucji i egzekucji dyktatora Nicolae Ceaușescu i jego żony. W przypadku Jugosławii, która rozpadła się na siedem małych krajów, proces zmian miał charakter dramatyczny. Jedno z nich, Kosowo, ogłosiło niepodległość w 2008 roku. Jest to terytorium sporne, tylko częściowo uznawane na arenie międzynarodowej. W 2024 roku napięcie na granicy Serbii z tym krajem rośnie, a rządy prezydenta Serbii Aleksandra Vučića grożą destabilizacją Bałkanów⁴.

² *Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023, s. 29.

³ *Income per capita*, <https://pl.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita?continent=europe> (dostęp: 10.02.2023).

⁴ *Napięcia na granicy Serbii i Kosowa. Brytyjski dziennik ostrzega o możliwej inwazji z pomocą Rosji*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/napiecia-na-granicy-serbii-i-kosowa-brytyjski-dziennik-ostzega-o-mozliwej-inwazji/vjmx02,79cfc278> (dostęp: 22.04.2024).

Zrinjka Peruško⁵ zaproponowała historyczne, instytucjonalne podejście w porównawczych badaniach systemów medialnych w sześciu państwach byłej Jugosławii. Przeanalizowała trzy fazy: rewolucje przemysłowe, socjalizm i postsocjalistyczną demokrację. Trzecia z nich jest powiązana z obecnymi badaniami mediów. Autorka wykorzystwała takie wskaźniki, jak jakość demokracji (Indeks Demokracji 2015, 2016) oraz Indeks Wolności Prasy (2015), rok uzyskania niepodległości po upadku Jugosławii, rok integracji z Unią Europejską lub wnioski o członkostwo w Unii Europejskiej w 2015 roku. Jak pokazują nowe wskaźniki z 2022 roku, dla regionu Bałkanów okres tych siedmiu lat był bardzo znaczący. Demokracja i środki masowego przekazu w Słowenii i Chorwacji są stosunkowo stabilne, w pozostałych czterech państwach w ciągu tych siedmiu lat zaszło wiele zmian (tabela 1).

Tabela 1. Pozycja krajów bałkańskich w międzynarodowych rankingach w 2022 roku

Nr	Kraj	Indeks Demokracji 2022			Indeks Wolności Prasy 2022	Indeks Wolności na Świecie 2022	Indeks Wolności Ekonomicznej 2022	
		Ogólny wynik	Ranga	Zmiana od 2021	Ogólny wynik	Status	Ogólny wynik	Zmiana od 2021
1	ALBANIA	6,41	64	4	56,41	Częściowo wolny	66,6	+1,4
2	BOŚNIA I HERCEGOWINA	5,00	97	-2	65,64	Częściowo wolny	63,4	+0,5
3	BULGARIA	6,53	57	-4	59,12	Wolny	71,0	+0,6
4	CHORWACJA	6,50	59	-3	70,42	Wolny	67,6	+4,0
5	KOSOWO	Brak danych			67	Częściowo wolny	60,1	-6,4
6	CZARNOGÓRA	6,45	61 =	13	66,54	Częściowo wolny	57,8	-5,6
7	MACEDONIA PÓŁNOCNA	6,10	72	1	68,44	Częściowo wolny	65,7	-2,9
8	RUMUNIA	6,45	61 =	0	68,46	Wolny	67,1	-2,4
9	SERBIA	6,33	68	-5	61,51	Częściowo wolny	65,2	-2,0
10	SŁOWENIA	7,75	31	4	68,54	Wolny	70,5	+2,2

Zródło: *Democracy Index: conflict and polarisation drive a new low for global democracy 2024*; *Economic Index 2022*; *RSF Reports without Borders 2022*.

⁵ Z. Peruško, *Historical institutionalist approach in comparative media systems research: The case of post-Yugoslavia*, „Javnost — The Public” 23, 2016, nr 3, s. 265, 267.

Dzięki koncepcji procesu demokratyzacji Beaty Rozumilowicz (faza przedtransformacyjna, przejściowa, konsolidacyjna, dojrzała)⁶ obecnie możemy uznać Bułgarię, Chorwację, Rumunię i Słowenię za dojrzałe demokracje. Są to wolne kraje, według rankingu Wolności na Świecie⁷, należą także do NATO i UE. Albania, Czarnogóra, Macedonia Północna i Serbia są klasyfikowane jako demokracje wadliwe, a według rankingu Wolności na Świecie (2022) te kraje kwalifikuje się jako częściowo wolne. Mają one realne problemy z wdrażaniem i przestrzeganiem zasad demokratycznych. Bośnia i Hercegowina jako jedyny kraj bałkański jest klasyfikowana jako reżim hybrydowy⁸. Kosowo stanowi terytorium sporne i jako „państwo” jedynie częściowo uznawane jest na arenie międzynarodowej.

Wyniki opublikowane przez Press Freedom Index w 2022 i 2024 są przydatne w analizie efektu reform medialnych zaproponowanych przez Rozumilowicz⁹ (etap przed tranzycją, wczesny etap tranzycji, wtórny etap tranzycji, późny lub dojrzały etap tranzycji). Chorwacja, Słowenia i Rumunia oraz Macedonia Północna (nienależąca do UE) odnotowały wysoki poziom wolności mediów. Kosowo, Czarnogóra oraz Bośnia i Hercegowina poprawiły swoje wyniki w ostatnich latach. Serbia, Bułgaria i Albania mają realny problem z niezależnością mediów, silnym upolitycznieniem ich właścicieli i polaryzacją polityczną. Zatem późny lub dojrzały etap w ich przypadku jest wątpliwy.

Bałkany w analizie klastrowej

Metody statystyczne, takie jak analiza korelacji i skupień, obejmujące państwa bałkańskie, zastosowali w swoich badaniach po raz pierwszy Z. Peruško, Dina Vozab i Antonija Čuvalo (2013)¹⁰ oraz Castro Herrero wraz z zespołem (2017)¹¹. Badacze z obu zespołów wykorzystali dane z pierwszej dekady i początku drugiej XXI wieku. Jak już wspomniano, w przypadku tego przeobrażającego się szybko regionu, gdzie procesy zmian w wielu krajach są w dalszym ciągu niezwykle dynamiczne i nieprzewidywalne, dane te często nie odzwierciedlają stanu systemów medialnych w roku 2024. W badaniach niemieckiego zespołu wzięto pod uwagę jedynie państwa będące członkami UE. W badaniach

⁶ B. Rozumilowicz, *Democratic change. A theoretical perspective*, [w:] *Media reform*, red. M. Price, B. Rozumilowicz, G. Verhulst, London 2002, s. 17.

⁷ *Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule* (2022), https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf (dostęp: 16.02.2023).

⁸ *Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine* (2023); *Democracy Index 2023. Conflict and polarisation drive a new low for global democracy*, <https://www.eiu.com/n/democracy-index-conflict-and-polarisation-drive-a-new-low-for-global-democracy/> (dostęp: 16.04.2024).

⁹ B. Rozumilowicz, *Democratic change...*, s. 17.

¹⁰ Z. Peruško, D. Vozab, A. Čuvalo, *Audience as a Source of Agency in Media Systems. Post-socialist Europe in a Comparative Perspective*, „Mediální Studia” 2, 2013.

¹¹ L. Castro Herrero, E. Humprecht, S. Engesser, M. Brüggemann, F. Büchel, *Rethinking Hallin and Mancini Beyond the West: An Analysis of Media Systems in Central and Eastern Europe*, „International Journal of Communication” 11, 2017.

chorwackich znalazły się dodatkowo Macedonia Północna i Serbia¹². W przypadku pozostałych krajów regionu wiedza jest dość ograniczona¹³, nie ma zbyt wielu specjalistów i publikacji.

Z tego powodu cenne są badania Pauliny Kłopockiej¹⁴ z 2019 roku poświęcone sześciu państwom byłej Jugosławii (Bośni i Hercegowinie, Chorwacji, Czarnogórze, Macedonii Północnej, Serbii i Słowenii). Autorka posłużyła się sześcioma kategoriami zmiennych: religia, ekonomia, demokracja, opinia publiczna, media oraz polityka (system partyjny i system polityczny), które tworzą kontekst systemu medialnego¹⁵. Nie analizowano jedynie kontekstu technologicznego.

W tych badaniach po raz pierwszy wykorzystano religię jako czynnik silnie powiązany z historycznym kontekstem systemu medialnego. Trzy religie — katolicka, prawosławna i muzułmańska — spotkały się na stosunkowo niewielkim obszarze geograficznym, kształtując mentalność mieszkańców i dzieląc ich. W konsekwencji religie wywierają duży wpływ na systemy medialne do chwili obecnej. Religia katolicka powiązana jest z modelem hybrydowo-liberalnym i mediów upolitycznionych. W modelach mediów znajdujących się w fazie transformacji dominują religia prawosławna i islam.

Sytuacja ekonomiczna (kontekst ekonomiczny systemu medialnego) to druga kategoria. Autorka posłużyła się dwoma wskaźnikami: PKB_PC i inflacją. Najbogatszy kraj o najniższej inflacji (Słowenia) mieści się w modelu liberalno-hybrydowym, najbiedniejsze kraje należą do modelu mediów w tranzycji.

Kolejna kategoria odzwierciedla kontekst polityczny systemów medialnych. Opiera się on na analizie poziomu rozwoju demokracji. W tym celu Kłopocka¹⁶ wykorzystano Indeks Demokracji EIU zawierający wyniki ogólne i pięć wskaźników szczegółowych. Standardy demokratyczne znajdują odzwierciedlenie w funkcjonowaniu instytucji władzy politycznej. Dzięki danym Barometru Demokracji ustalono cztery wskaźniki:

- 1) Proporcji pomiędzy grupą rządzącą a opozycją (Balpowexle).
- 2) Proporcji miejsc w parlamencie pomiędzy rządzącymi a opozycją (Seatsgove).
- 3) Wskaźnik Herfindahla będący sumą kwadratów mandatów wspólną dla wszystkich partii w izbie niższej parlamentu (Herfindex).
- 4) Różnicy między największą i najmniejszą partią w parlamencie (Seatdiff).

¹² Z. Peruško, D. Vozab, A. Čuvalo, *Audience as a Source...*

¹³ E. Osmančević, *Bosnia and Herzegovina: the authority, the media, and the public in correlating multiple negative influence*, [w:] *The Global Handbook of Media Accountability*, red. S. Fengler, T. Eberwein, M. Karmasin, London–New York 2022; N. Džananović, V. Rapovac Nikšić, *Populism in Bosna and Herzegovina — Horizontal Traditions and Vertical Novelties*, [w:] *Populist Political Communication across Europe: Context and Contents*, red. A. Stępińska, Berlin 2020.

¹⁴ P. Kłopocka, *Systemy medialne państw bałkańskich. Analiza ilościowo-jakościowa*, Wrocław 2019 [niepublikowana praca magisterska].

¹⁵ B. Dobek-Ostrowska, *Balkan media systems in a comparative studies perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries...*, s. 16; porównaj z B. Dobek-Ostrowska, *Polski system medialny*, [w:] *Polski system medialny w procesie zmian*, t. 2, red. J. Kępa-Mętrak, P. Ciszek, Kielce 2022, s. 24.

¹⁶ P. Kłopocka, *Systemy medialne...*, s. 28.

Opinia publiczna (kontekst społeczny systemu medialnego) została zbadana dzięki Barometrowi Demokracji (Democracy Barometer) z uwzględnieniem takich czynników, jak zaufanie do systemu prawnego (Confjust), polityki (Confpolice), rządu (Confgov), oraz Wskaźnikowi Percepcji Korupcji (CPI).

Dane Barometru Demokracji (Democracy Barometer) i Indeksu Wolności Mediów (Freedom House Index) pomogły określić pozycję mediów (kontekst produkcji medialnej). Wykorzystano w tym celu dwa wskaźniki — otoczenie prawne (Legmedia) i polityczne (Polmedia) właścicieli mediów i dziennikarzy.

Metoda zaproponowana przez Kłopocką jest bardzo przydatna i może być częścię stosowana w badaniach porównawczych systemów medialnych. Zaprezentowane przez autorkę profile klastrów pokazują różnicę w klasyfikacji systemów medialnych w regionie poradzieckim w latach 2015–2019. Według analizy porównawczej Bogusławy Dobek-Ostrowskiej z 2015 roku Serbia¹⁷ została zaliczona do modelu mediów upolitycznionych, jednak analiza skupień przeprowadzona przez Paulinę Kłopocką w 2019 roku¹⁸ pozwoliła ulokować ten kraj w modelu mediów w tranzycji.

Balkany na tle Europy Środkowo-Wschodniej

Po drugiej wojnie światowej Europa została podzielona na dwa bloki — demokratyczny zachodni i komunistyczny wschodni. Upadek reżimów komunistycznych nastąpił po ponad 45 latach, wyłoniły się wówczas nowe państwa, doszło do radykalnych zmian, głębokiej transformacji politycznej, społecznej, gospodarczej i medialnej. Obydwa bloki europejskie przestały istnieć, ale ten prosty „geograficznie” podział nadal funkcjonuje w świadomości wielu badaczy, polityków i instytucji (na przykład Indeks Demokracji publikowany przez Economist Intelligence Unit Limited).

Upadek bloku wschodniego nie zmienił systemów politycznych i funkcjonowania mediów masowych w Europie Zachodniej. Koncepcja trzech systemów medialnych w krajach demokratycznych przedstawiona przez Davida Hallina i Paolo Manciniego w 2004 roku jest tam nadal aktualna¹⁹. Model liberalny północnoatlantycki, typowy dla krajów anglojęzycznych, w tym Wielkiej Brytanii i Irlandii, radzi sobie dobrze. Model północno-środkowoeuropejski lub demokratyczny korporacjonizm sprawdza się w krajach nordyckich, a także w Austrii, Niemczech, Szwajcarii, Holandii i Belgii. Model spolaryzowanego pluralizmu rozwinął się w krajach śródziemnomorskich z krótszym i bardziej skomplikowanym doświadczeniem z demokracją, we Francji oraz po dyktaturach w Hiszpanii, Portugalii, Włoszech i Grecji. Występuje tam silne upolitycznienie mediów i polaryzacja, dziennikarstwo interpretacyjne, stosunkowo niski poziom dziennikarstwa i kultury politycznej. Metody statystyczne stosowane przez Michaela

¹⁷ B. Dobek-Ostrowska, *Balkan media systems...*, s. 16; porównaj z *eadem*, *Polski system medialny*, s. 24.

¹⁸ P. Kłopocka, *Systemy medialne...*, s. 56.

¹⁹ D. Hallin, P. Mancini, *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*, Cambridge 2004.

Brüggemanna i zespół²⁰ pomogły pogłębić badania Hallina i Manciniego i wyróżnić cztery typy „geograficzne”. System demokratycznego korporacjonizmu został podzielony na mniejsze: północny (Dania, Norwegia, Szwecja i Finlandia), centralny (Austria, Niemcy, Szwajcaria) i zachodni (Belgia i Holandia). Dane empiryczne pozwoliły badaczom dołączyć Wielką Brytanię do typu centralnego, a Irlandię — do zachodniego. Południowy typ empiryczny odpowiada modelowi spolaryzowanego pluralizmu i jedynie Portugalia została przesunięta do typu zachodniego.

Trzy dekady po upadku bloku wschodniego i rozpadzie Jugosławii proces transformacji polityczno-medialnej w Europie Środkowo-Wschodniej trwa nadal, a w wielu krajach zmiany są odnotowywane niemalże co roku (tabela 2). Można wskazać tylko kilka przypadków, w których widoczna jest stabilizacja systemów politycznych i medialnych, jak trzy państwa bałtyckie (Estonia, Łotwa i Litwa) oraz Czechy i Słowenia, które mają w swojej historii więcej demokratycznych doświadczeń. Nadal pozostają one w modelu hybrydowo-liberalnym²¹. Jednak Słowenia w ostatnich latach przesunęła się do modelu mediów spolaryzowanych²². Według danych empirycznych z lat 2015–2023 Słowacja skorygowała swoje stanowisko (na przykład Indeks Demokracji, Indeks Wolności Prasy) i można ją było przenieść do modelu liberalno-hybrydowego, ale po wyborach parlamentarnych w 2023 i zwycięstwie Roberta Ficy trend ten został odwrócony. W Polsce od 2015 roku standardy demokratyczne i wolność mediów uległy osłabieniu. Z tego powodu kraj ten został przesunięty do modelu mediów upolitycznionych, w którym wcześniej znajdowały się Bułgaria, Chorwacja, Węgry, Rumunia i Serbia. Czas rządów Orbána na Węgrzech i Vučića w Serbii przybliżył oba państwa do modelu mediów autorytarnych (lub semi-autorytarnych) i nie jesteśmy w stanie przewidzieć, co wydarzy się w najbliższych latach. Największe zmiany obserwuje się w modelu mediów w tranzycji. Po trzech dekadach transformacji Albania, Kosowo, Mołdawia, Czarnogóra i Macedonia Północna wprowadziły pewne rozwiązania polityczne i reformy mediów, które mogą skierować je w stronę demokracji i modelu mediów upolitycznionych. Jeśli chodzi o Ukrainę, to jej przyszłość polityczna, gospodarcza i systemu medialnego jest nieprzewidywalna w kontekście trwającej wojny. Może to być model upolitycznionych mediów w przypadku zwycięstwa Ukrainy lub autorytarny w przypadku triumfu Rosji²³.

Spłot rozwoju demokracji i (re)strukturyzacji systemu medialnego w krajach bałkańskich jest wieloraki. We wczesnych latach dziewięćdziesiątych transformacja mediów była elementem szerszego procesu budowania nowych państw postkomunistycznych. Część mediów wspierała tendencje liberalne i tworzyła pluralistyczną przestrzeń publiczną, inne natomiast wkrótce przekształciły się w środki służące nowej narodowej

²⁰ M. Brüggemann, S. Engesser, F. Büchel, E. Humprecht, L. Castro-Herrero, *Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media System*, „Journal of Communication” 64, 2014, nr 6, s. 1056.

²¹ B. Dobek-Ostrowska, *25 years after communism: four models of media and politics in Eastern Europe*, [w:] *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Frankfurt am Main 2015, s. 37.

²² I. Vobič, *Slovenia: A paternal-commercial media environment amid the digital transformation of social communication*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries...*, s. 162.

²³ *Media Systems in Balkan Countries...*, s. 35.

Tabela 2. Dynamika zmian systemów medialnych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2015–2023

MODEL	LIBERALNO-HYBRYDOWY	MEDIA UPOLI-TYCZNIONE	MEDIA W TRANZYCJI	AUTORYTARNY
2015	Czechy Estonia Litwa Łotwa Polska Słowenia	Bułgaria Chorwacja Rumunia Serbia Słowacja Węgry	Albania Bośnia i Hercegowina Czarnogóra Kosowo Mołdowa Macedonia Północna Ukraina	Rosja Białoruś
2024	Czechy Estonia Litwa Łotwa Słowenia → Słowacja →	Bułgaria Chorwacja Polska Rumunia Serbia → Węgry →	Albania Czarnogóra Kosowo Mołdowa Macedonia Północna ← ?Ukraina? → Bośnia i Hercegowina →	Rosja Białoruś

Źródło: B. Dobek-Ostrowska, *25 years after communism: four models of media and politics in Eastern Europe*, [w:] *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Frankfurt am Main 2015, s. 7.

sferze politycznej. W niektórych krajach byłej Jugosławii oznaczało to także wspieranie dyskursów nacjonalistycznych, które utrudniały rozwój demokracji. We wszystkich badanych przypadkach powstanie prywatnych, komercyjnych mediów uznano za przejaw zerwania z komunizmem. Wkrótce na scenę medialną przybył kapitał zagraniczny. Jednak w niektórych krajach nowo powstałe media miały powiązania z politykami poprzednich reżimów, jak na przykład w Rumunii i Serbii. W większości z nich zawartość medialna odzwierciedlała walki toczące się pomiędzy partiami politycznymi. Problem ten pogłębił się wraz z wycofaniem się zagranicznych właścicieli po kryzysie gospodarczym w 2008 roku. Otworzyło to drzwi lokalnym właścicielom, zwykle określanym mianem potentatów, którzy postrzegali media jako narzędzie realizacji własnych interesów. Rejon krajów bałkańskich doskonale pokazuje, jaką negatywną rolę odgrywa własność mediów i monopoli medialnych w procesie pełnienia demokratycznych funkcji przez media. W większym lub mniejszym stopniu systemy medialne charakteryzują się wysokim stopniem klientelizmu, a podporządkowanie mediów polityce widać wyraźnie w Albanii, Bułgarii, Bośni i Hercegowinie, Macedonii Północnej, Czarnogórze i Serbii²⁴.

²⁴ *Media Systems in Balkan Countries...*, s. 285.

Paralelizm polityczny wynikający z grupowania i przegrupowywania partii prowadzi do wysokiego upolitycznienia mediów. Media, jeśli nie są powiązane organizacyjnie z partiami politycznymi, są zależne od dotacji państwowych lub reklamy państwowej. W przypadku Bośni i Hercegowiny paralelizm polityczny łączy się dodatkowo z paralelizmem etnicznym.

Upolitycznienie powoduje stronniczość w dostarczaniu wiadomości także w mediach komercyjnych, które nie wyłaniają się jako dochodowe przedsięwzięcia biznesowe, ale raczej stanowią sposób na zdobycie poparcia społecznego lub ataku na opozycję. Wśród krajów należących do Unii Europejskiej jedynie Chorwacja wyróżnia się zarówno jako przykład skonsolidowanego rynku mediów, jak i symetrycznego paralelizmu, ze stosunkowo silnymi instytucjami medialnymi. W Słowenii system medialny określa się jako „ojcowski”, a ostatnie lata pokazały, że sektor medialny nie jest odporny na wpływy polityczne. Rumunia i Bułgaria również odnotowują nieprawidłowości i choć kluczowe instytucje medialne są rozwinięte, nie są one na tyle silne, aby uporać się z problemami koncentracji i klientelizmu.

W większości krajów spoza UE brakuje organów regulacyjnych mediów. To wpływa na jakość relacji z aktorami politycznymi. Wydaje się, że polaryzacja wzrasta, a jakość informacji politycznych spada. Ograniczenie krytyki obserwuje się w Słowenii, a także w Czarnogórze, Macedonii Północnej, Albanii, Kosowie i Serbii, gdzie politycy często publicznie atakują krytyczne media, zawężając w ten sposób przestrzeń debaty publicznej. Nadawcy publiczni (jeśli istnieją) w większości krajów nie są postrzegani jako ostoja wolności mediów ani fora dla różnych głosów społecznych. Poprzez finansowanie przez państwo oraz mianowanie kontrowersyjnych dyrektorów generalnych i redaktorów rządu próbują kontrolować media. O ile w większości krajów spoza UE media publiczne nigdy nie uzyskały realnej autonomii, o tyle w niektórych krajach Wspólnoty, przykładowo w Słowenii, w której media publiczne wykazywały znaczną autonomię, obserwuje się tendencję spadkową w tym zakresie.

Status zawodu dziennikarza jest w krajach regionu bałkańskiego niski. Dziennikarze są słabo opłacani, zatrudnieni na czas określony i z dużym zakresem obowiązków ze względu na zmiany technologiczne, żyją w niepewnej sytuacji. W większości stowarzyszenia dziennikarzy są słabe, a samoregulacja albo nie istnieje, albo jest nieskuteczna. W niektórych krajach, na przykład w Czarnogórze, dziennikarstwo jest odskocznią do kariery politycznej, w innych, między innymi w Rumunii, politycy i dziennikarze potrafią zmieniać role. Przeobrażenia spowodowane rozwojem internetu i portali społecznościowych umożliwiły zawodowym dziennikarzom znalezienie bezpośredniego kanału komunikacji z odbiorcami. W niektórych krajach najlepsze dziennikarstwo uprawia się w internecie. Jednocześnie, o czym należy pamiętać, środowisko internetowe jest miejscem dostarczania ogromnej ilości wiadomości, zwykle bez odpowiedniej identyfikacji, służących raczej celom politycznym niż informacyjnym. Media tradycyjne próbują konkurować o uwagę odbiorców kosztem wysokiej jakości treści i odpowiedniego wynagrodzenia za pracę dziennikarską.

Wnioski

Gdzie obecnie, 30 lat po upadku komunizmu i rozpadzie Jugosławii, znajdują się kraje bałkańskie na mapie systemów medialnych?

Media nie istnieją w próżni. Są one wynikiem relacji pomiędzy kulturą polityczną, dziennikarską (i pracownikami mediów) oraz publiczną (poziomem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego). Interakcja tych trzech podstawowych uczestników decyduje o modelu systemu medialnego, jego jakości i stanie, o relacjach mediów i polityki. W przypadku całego regionu Bałkanów, podobnie jak i całej Europy Środkowo-Wschodniej, na gruzach niedemokratycznego komunizmu zbudowano nowe systemy medialne, które nie miały prostej kontynuacji, jak ma to miejsce w przypadku modeli w Europie Zachodniej.

Nowe kraje musiały zbudować własną niezależną państwowość. Z krajów postjugosłowiańskich tylko Słowenia stosunkowo łatwo weszła w fazę demokratyzacji, ale pozostałych pięć krajów przeszło dramatyczną wojnę. Obecnie widoczne są różnice między standardami demokracji według Indeksu Demokracji z 2022 roku. Osiem państw sklasyfikowano jako demokracje wadliwe. Słowenia zbudowała najsolidniejszy demokratyczny system polityczny, znacząco wyprzedzając pozostałe państwa regionu. Jedynie Bośnia i Hercegowina zalicza się do reżimów hybrydowych. Słowenia jako jedyny członek UE, a z zewnątrz także Czarnogóra, Albania i Macedonia Północna pozytywnie zmieniły swoje miejsca na liście w porównaniu z latami wcześniejszymi. Negatywny proces odnotowano w Serbii, Chorwacji, Bułgarii oraz Bośni i Hercegowinie. Według Indeksu Wolności Prasy najwyższą pozycję od dłuższego czasu zajmują Chorwacja i Słowenia, choć w Słowenii także zachodzą negatywne tendencje w zakresie standardów dziennikarskich i niezależności mediów. W ostatnich latach w tym kontekście Macedonia Północna, Kosowo i Czarnogóra zmieniły się w widoczny sposób. Gorszą sytuację notuje się w Albanii, Rumunii, Bułgarii, Serbii oraz Bośni i Hercegowinie. Systemy medialne w regionie ciągle charakteryzują się dużą dynamiką i nieprzewidywalnością.

Bibliografia

- 2024 *World Press Freedom Index—journalism under political pressure*, <https://rsf.org/en/2024-world-press-freedom-index-journalism-under-political-pressure> (dostęp: 20.03.2024).
- Brüggemann M., Engesser S., Büchel F., Humprecht E., Castro-Herrero L., *Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media System*, „Journal of Communication” 64, 2014, nr 6.
- Castro Herrero L., Humprecht E., Engesser S., Brüggemann M., Büchel F., *Rethinking Hallin and Mancini Beyond the West: An Analysis of Media Systems in Central and Eastern Europe*, „International Journal of Communication” 11, 2017.
- Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine*, <https://www.protagon.gr/wp-content/uploads/2023/02/Democracy-Index-2022-final.pdf> (dostęp: 20.02.2023).
- Democracy Index 2023. Conflict and polarisation drive a new low for global democracy*, <https://www.eiu.com/n/democracy-index-conflict-and-polarisation-drive-a-new-low-for-global-democracy/> (dostęp: 16.04.2024).

- Democracy Index: conflict and polarisation drive a new low for global democracy*, <https://www.eiu.com/n/democracy-index-conflict-and-polarisation-drive-a-new-low-for-global-democracy/>.
- Dobek-Ostrowska B., *25 years after communism: four models of media and politics in Eastern Europe*, [w:] *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Frankfurt am Main 2015.
- Dobek-Ostrowska B., *Balkan media systems in a comparative studies perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023.
- Dobek-Ostrowska B., *Polish Media System in a Comparative Perspective. Media in Politics, Politics in Media*, Berlin 2019.
- Dobek-Ostrowska B., *Polski system medialny trzy dekady po upadku komunizmu*, [w:] *Polski system medialny w procesie zmian*, t. 2, red. J. Kępa-Mętrak, P. Ciszek, Kielce 2022.
- Dobek-Ostrowska B., Kleut J., *Introduction*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023.
- Dobek-Ostrowska B., Kleut J., *Summary: How does democracy and media work in the Balkan*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023.
- Džananović N., Rapovac Nikšić V., *Populism in Bosnia and Herzegovina — Horizontal Traditions and Vertical Novelities*, [w:] *Populist Political Communication across Europe: Context and Contents*, red. A. Stepińska, Berlin 2020.
- Economic Index 2022. Index of Economic Freedom*, <https://www.heritage.org/index/>.
- Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule (2022)*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf.
- Hallin D., Mancini P., *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*, Cambridge 2004.
- Income per capita*, <https://pl.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita?continent=europe>.
- Index of Economic Freedoms 2022*, <https://www.heritage.org/index/ranking>.
- Kłopotcka P., *Systemy medialne państw bałkańskich. Analiza ilościowo-jakościowa*, Wrocław 2019 [niepublikowana praca magisterska].
- Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023.
- Napięcia na granicy Serbii i Kosowa. Brytyjski dziennik ostrzega o możliwej inwazji z pomocą Rosji*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/napięcia-na-granicy-serbii-i-kosowa-brytyjski-dziennik-ostrzega-o-możliwej-inwazji/vjmx02,79cfc278>.
- Osmančević E., *Bosnia and Herzegovina: the authority, the media, and the public in correlating multiple negative influence*, [w:] *The Global Handbook of Media Accountability*, red. S. Fengler, T. Eberwein, M. Karmasin, London–New York 2022.
- Peruško Z., *Historical institutionalist approach in comparative media systems research: The case of post-Yugoslavia*, „Javnost — The Public” 23, 2016, nr 3.
- Peruško Z., Vozab D., Čuvalo A., *Audience as a Source of Agency in Media Systems. Post-socialist Europe in a Comparative Perspective*, „Mediální Studia” 2, 2013.
- Population*, <https://www.globaldata.com/data-insights/macro-economic/most-populated-countries-in-the-world/>.
- Rozumilowicz B., *Democratic change. A theoretical perspective*, [w:] *Media reform*, red. M. Price, B. Rozumilowicz, G. Verhulst, London 2002.
- RSF Reports without Borders 2022*, <https://rsf.org/en/index>; *Freedom in the World 2022* https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf.
- Siebert F.S., *The Authoritarian Theory*, [w:] F.S. Sieber, Th. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press*, Chicago 1956.

Vobič I., *Slovenia: A paternal-commercial media environment amid the digital transformation of social communication*, [w:] *Media Systems in Balkan Countries: Context and Dynamics of Change*, red. B. Dobek-Ostrowska, J. Kleut, Lausanne–Berlin 2023.

Politics and media in the countries of the Balkan region: Dynamics of changes of media systems

Keywords: Balkans, Balkan region, democracy, democratization, authoritarianism, semi-authoritarianism, dictatorship, republic

Summary

The new post-Yugoslav countries had to build their own independent statehood. Only Slovenia passed the democratization phase relatively easily, but the remaining five countries went through a dramatic war. There are currently visible differences between democratic standards in the region. Eight countries are classified as flawed democracies. Only Bosnia and Herzegovina is classified as a hybrid regime. A negative process was noted in Serbia, Croatia, Bulgaria, and Bosnia and Herzegovina. In recent years North Macedonia, Kosovo, and Montenegro have changed noticeably. The situation is worse in Albania, Romania, Bulgaria, Serbia, and Bosnia and Herzegovina. Media systems in the region are still characterized by high dynamics and unpredictability.